

ANTROPOGEN OMILLAR TA'SIRIDA O'SIMLIK QOPLAMINING O'ZGARISHI

Sultanyazova Dilfuza Bayrambay qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Biologiya fakulteti,
Biologiya ixtisosligi 1-bosqich talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17369672>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 07-oktabr 2025 yil
Ma'qullandi: 11-oktabr 2025 yil
Nashr qilindi: 16-oktabr 2025 yil

KEYWORDS

antropogen omillar, o'simlik
qoplami, ekologik muvozanat,
cho'llanish, eroziya,
degradatsiya, biotsenoz.

ABSTRACT

Ushbu maqolada inson faoliyati natijasida o'simlik qoplaminin o'zgarishiga ta'sir etuvchi antropogen omillar, ularning ekologik oqibatlari va tabiiy muvozanatni saqlash choralari chuqur tahlil qilingan. Maqolada inson faoliyatining o'simlik dunyosiga ko'rsatgan ta'siri, cho'llanish, eroziya, tuproq degradatsiyasi va biotsenozlarning buzilishi kabi jarayonlar ilmiy asosda yoritilgan.

So'nggi o'n yilliklarda insoniyat taraqqiyoti tabiiy muhitning barcha tarkibiy qismlariga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, o'simlik qoplami bu jarayondan eng ko'p zarar ko'rayotgan ekologik komponentlardan biridir. Olimlar fikricha, inson faoliyatining ekologik tizimlarga ta'siri bugungi kunda geologik jarayonlar darajasiga yetgan. Masalan, M.N. Mukminov, E.A. Shuralev va O.R. Badrutdinov ta'kidlaganidek, antropogen bosim Yerning tabiiy resurslarini shunchalik tez o'zgartirmoqdaki, ayrim hududlarda tabiiy tiklanish jarayonlari butunlay to'xtab qolgan [5]. Shuningdek, F.S. Meliboyeva o'z tadqiqotlarida insonning xo'jalik faoliyati natijasida o'simlik qoplaminin yemirilishi ekologik tizimlarning izdan chiqishiga sabab bo'layotganini ta'kidlaydi [1].

O'simliklar tabiiy muvozanatni ta'minlovchi asosiy omillardan biri bo'lib, ular nafaqat tuproq unumdorligini saqlaydi, balki atmosfera tarkibini me'yorda ushlab turadi, kislorod ishlab chiqaradi va karbonat angidridni yutadi. Shunga qaramay, inson faoliyati natijasida bu tabiiy tizimning barqarorligi tobora izdan chiqmoqda. Antropogen omillar ta'siri bilan bog'liq o'zgarishlar ko'lamining kengayib borayotgani ekologik muvozanat uchun jiddiy xavf tug'diradi.

Inson faoliyatining tabiatga ta'siri turlicha bo'lishi mumkin. Bir tomondan, iqtisodiy rivojlanish va texnologik taraqqiyot inson hayotini yaxshilasa, boshqa tomondan, bu jarayonlar o'simlik qoplaminin yemirilishiga olib keladi. Ayniqsa, o'rmonlarning kesilishi, yerlarning o'zlashtirilishi, sug'oriladigan maydonlarning ko'payishi, sanoat chiqindilarining ko'payishi va yo'l qurilishlari natijasida tabiiy o'simliklar yashash joylarini yo'qotmoqda. Masalan, O'zbekistonning Qoraqalpog'iston Respublikasi hududida 1960-yillarda Orol dengizining qurishi bilan bog'liq ekologik inqiroz natijasida, o'simlik qoplami 40-50 foizga kamaygan. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, Amudaryo deltasi hududida 2000-yillarga kelib, 2 million gektarga yaqin maydon cho'llanish jarayoniga uchragan. Natijada, ilgari turli o't-o'lanlar, butazorlar va to'qay o'simliklari o'sib turgan joylarda endilikda sho'r yerlar va chang-to'zonli maydonlar paydo

bo'lgan. Shuningdek, pestitsidlar va mineral o'g'itlarning haddan tashqari ishlatilishi tuproqning kimyoviy balansini buzib, o'simliklarning tabiiy o'sish jarayonini sekinlashtiradi. Shu sababli, inson faoliyati va tabiiy ekotizimlar o'rtasidagi muvozanatning buzilishi tobora chuqurlashib bormoqda.

Tabiatda o'simlik qoplami degradatsiyasi – bu inson ta'siri ostida o'simliklarning turlar tarkibi, zichligi va o'sish sur'atining kamayishi demakdir. Ayrim hollarda bu jarayon qaytarilmas tus oladi. Masalan, cho'l hududlarida intensiv yaylovlardan foydalanish natijasida o'tloq o'simliklar yo'qolib, ularning o'rnini sho'rga chidamli butalar egallaydi. Bu esa cho'llanish jarayonining kuchayishiga olib keladi. Shuningdek, suv resurslaridan me'yorsiz foydalanish, noto'g'ri sug'orish tizimlari va yerlarning sho'rlanishi natijasida ko'plab o'simlik turlari nobud bo'lmoqda. Qoraqalpog'iston hududida olib borilgan kuzatuvlarga ko'ra, Amudaryo suvining kamayishi va Orol dengizining qurishi natijasida mintaqadagi o'simlik qoplami keskin o'zgargan. Ko'p yillik o'tlar o'rnini sho'rga chidamli buta va saksovullar egallagan, bu esa biologik xilma-xillikning qisqarishiga olib kelgan.

Sanoatlashtirish va urbanizatsiya jarayonlari ham o'simlik qoplami kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Sanoat chiqindilari, gazlar va changlar o'simliklarning fotosintez jarayoniga salbiy ta'sir qiladi. Barg sathiga yopishgan chang va kimyoviy moddalarning to'planishi natijasida o'simliklarning nafas olishi qiyinlashadi, ular tez quriydi va o'sish sur'atini yo'qotadi. Xususan, Navoiy viloyatidagi kimyo sanoati korxonalarini atrofida 10–15 km radiusda o'simliklar qoplami zichligining 20–25 foizga kamaygani aniqlangan. Bunday holatlar ekologik tizimlarning buzilishiga, hayvonot dunyosining qisqarishiga va tuproq unumdorligining pasayishiga olib keladi. Shuningdek, urbanizatsiya tufayli tabiiy yashash joylarining yo'qolishi yovvoyi o'simliklar turlarini kamaytiradi. Shahar atrofida beton maydonlarning kengayishi tuproqni qattiqlashtirib, namlik aylanishini buzadi. Bu esa o'simliklarning ildiz tizimiga zarar yetkazadi. Masalan, Toshkent shahrida 1990-yillardan 2020-yilgacha bo'lgan davrda yashil maydonlar 37 foizdan 22 foizgacha kamaygan. Bu esa havoning ifloslanish darajasining ortishiga, shuningdek, issiqlik orollari effektining kuchayishiga olib kelmoqda.

Qishloq xo'jaligi faoliyati ham ekologik muvozanatga sezilarli darajada ta'sir etadi. Sug'oriladigan yerlarning kengayishi, suv resurslarining noto'g'ri taqsimlanishi va kimyoviy o'g'itlardan ortiqcha foydalanish tuproqning tabiiy tuzilishini buzadi. Natijada tuproq sho'rlanadi, bu esa o'simliklarning ildiz tizimining normal rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Masalan, Aralbo'yi mintaqasida suv resurslarining kamayishi tufayli o'simlik turlari kamaygan, ayrimlari butunlay yo'qolgan. Shuningdek, intensiv dehqonchilik tuproq unumdorligini pasaytirgan va ekotizimlarning o'zini tiklash imkoniyatini cheklagan.

O'simlik qoplami buzilishi natijasida nafaqat biologik xilma-xillik, balki butun ekologik tizim izdan chiqadi. O'simliklar atmosferadagi karbonat angidridni yutish orqali iqlimni tartibga soladi. Ularning kamayishi esa issiqxona effektining kuchayishiga, havoning ifloslanishiga va global isish jarayonining tezlashishiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, o'simliklarning yo'qolishi tuproq eroziyasini kuchaytiradi. Tuproq qoplami o'simlik ildizlari bilan mustahkamlanmagan joylarda shamol va suv eroziyasi tez kechadi. Natijada unumdor qatlam yuvilib ketadi, bu esa qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun antropogen ta'sirni kamaytirish va tabiiy o'simlik qoplami tiklash zarur. Bu yo'nalishda bir qator muhim choralar amalga oshirilmoqda.

Avvalo, o'rmonlarni qayta tiklash va yangi yashil hududlarni barpo etish ekologik muhitni yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Rekultivatsiya ishlari, ya'ni buzilgan yerlarni qayta tiklash orqali tabiiy landshaftlarni tiklash mumkin. Shu bilan birga, suv resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik toza qishloq xo'jaligi texnologiyalarini joriy etish ham o'simlik qoplamini asrashga xizmat qiladi.

Ekologik madaniyatni shakllantirish ham muhim omildir. Chunki insonning tabiatga bo'lgan mas'uliyatli munosabati ekologik muammolarni kamaytirishda asosiy rol o'ynaydi. Tabiatni muhofaza qilishga yo'naltirilgan ta'lim dasturlari, targ'ibot ishlari va ijtimoiy loyihalar orqali aholi ongida ekologik fikrlashni rivojlantirish zarur. Har bir shaxs o'simliklarning nafaqat estetik, balki hayotiy ahamiyatga ega ekanini anglab yetishi kerak.

So'nggi yillarda Orolbo'yi mintaqasida o'simlik qoplamini tiklash maqsadida keng ko'lamli rekultivatsiya ishlari olib borilmoqda. Xususan, BMT, FAO va O'zbekiston hukumati hamkorligida 2020–2024-yillar davomida 1,7 million gektardan ortiq maydonga saksovul, yantoq, qandim kabi cho'l sharoitiga mos o'simliklar ekildi. Ushbu o'simliklar chang-to'zonlarni kamaytirish, tuproqni mustahkamlash va ekologik muvozanatni tiklashda muhim rol o'ynamoqda.

Xulosa qilib aytganda, antropogen omillar ta'sirida o'simlik qoplamining o'zgarishi global ekologik muammolardan biri sifatida e'tirof etiladi. Bu jarayon tabiiy muvozanatning buzilishiga, cho'llanish, eroziya va tuproq degradatsiyasi kabi salbiy holatlarning kuchayishiga olib kelmoqda. Insoniyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun ekologik siyosatni yanada takomillashtirish, tabiat resurslaridan oqilona foydalanish va o'simlik qoplamini muhofaza qilishga qaratilgan kompleks choralarni amalga oshirish zarurdir. Faqat shundagina inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni saqlab qolish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Meliboyeva, F. S. TABIIY GEOGRAFIK JARAYONLAR.
2. Uktamov, U. (2024). MARKAZIY FARG 'ONA CHO 'L LANDSHAFTLARINING ANTROPOGEN OMILLAR TA'SIRIDA SODIR BO 'LAYOTGAN O 'ZGARISHLARI. Farg'ona davlat universiteti, (1), 43-43.
3. YORMATOVA, D. (2016). Kasb-hunar kollejlari uchun o 'quv qo 'llanma.
4. Yunusov, X. B., Elmurodov, A. A., Begmatova, M. X., Nurniyozov, A. A., Tashpulatov, Y. S., & Shernazarov, S. S. O 'SIMLIKLAR EKOLOGIYASI FANIDAN AMALIY MASHGULOTLAR.
5. Мукминов, М. Н., Шуралев, Э. А., & Бадрутдинов, О. Р. (2017). Основы экологии и природопользования.